

Filosoof Bart Brandsma ontwikkelde een denkkader over polarisatie en hoe daarmee om te gaan. Burgemeesters, officieren van justitie, politiemensen, radicaliseringsexperts en docenten in binnen- en buitenland: allemaal willen ze van hem leren. ‘Polarisatie is wezenlijk anders dan een conflict.’

Tekst Janneke Juffermans

Illustraties Nina Limarev/Shop Around

Vrij Nederland, 8 januari 2019,

<https://www.vn.nl/in-tijden-van-groeiende-polarisatie-vestigt-filosoof-bart-brandsma-zijn-hoop-op-het-stille-midden/>

Toen hij een training gaf aan politiemensen over wij-zij-denken, viel bij filosoof Bart Brandsma het kwartje. Het was 2015 en er kwamen veel vluchtelingen naar Nederland. Er werden varkenskoppen opgehangen bij asielzoekerscentra, mensen die zich op inspraakavonden probeerden uit te spreken vóór de komst van asielzoekers, werden bedreigd. Hormoonbonken in asielzoekerscentra zouden het op ‘onze vrouwen en dochters’ hebben gemunt. Gelukszoekers en profiteurs kwamen ons overspoelen. Burgemeesters gelastten dergelijke inspraakavonden steeds vaker af. Dan maar geen inspraak.

Ondertussen kon het COA het aantal vrijwilligers dat zich wilde inzetten vóór vluchtelingen nauwelijks verwerken. Hulporganisaties en opiniemakers probeerden een brug te slaan tussen beide groepen. Ze probeerden de menselijke kant van de vluchtelingenproblematiek te benadrukken, maar ook begrip te tonen voor de onrust die hun komst bracht.

En dan was er nog het stille midden, de mensen die je niet hoorde en van wie je niet wist of ze nu voor of tegen de komst van vluchtelingen waren.

Opvallend was dat het aantal vluchtelingen dat naar Nederland kwam (bijna 60.000) in 2015 niet veel hoger was dan in 1994, het vorige recordjaar (bijna 53.000). Toch was het maatschappelijk debat in 2015 veel feller en heviger.

Polarisatie lijkt de grondtoon in sociale verhoudingen geworden.

Niet alleen burgemeesters, ook de politie zat met de handen in het haar. En niet alleen met de kwestie rond vluchtelingen. Sinds 11 september 2001 was de angst voor moslims toegenomen, en voelden ook moslims zich vaker onveilig. Theo van Gogh werd vermoord. Sylvana Simons, die zich op tv uitsprak tegen racisme, werd openlijk bedreigd en moest net als Wilders beveiligd worden. Van dergelijke bedreigingen en beveiligingen kijken we inmiddels allang niet meer op.

Ook in het buitenland lijken de remmen los. Migranten worden door Trump met dieren vergeleken en Democraten in de VS ontvangen bompakketjes. Polarisatie lijkt de grondtoon in sociale verhoudingen geworden.

POLARISATIEDYNAMIEK

Bart Brandsma is inmiddels al twaalf jaar bezig met nadenken over hoe polarisatie werkt en het ontwikkelen van trainingen. Als journalist reisde hij naar Turkije en Marokko, Senegal en Suriname, Congo, Guatemala en Nepal. Overall kwam hij polarisatie tegen, groepen die tegenover elkaar staan en in wij-zij-denken zijn beland. Soms met zeer ernstige gevolgen, zoals in Israël en Turkije.

Door zijn bevindingen constant te toetsen aan de praktijk, er over verder te denken en nieuwe inzichten weer te toetsen, ontwikkelde Brandsma een model (zie kader) waarin de basiswetten en de hoofdrolspelers van de polarisatiedynamiek zijn weergegeven.

Maar waar hij in 2015, tijdens die training, nog steeds zijn vinger niet achter had, was hoe je polarisatie kunt beïnvloeden. Iets waar alle praktijkmensen – op scholen, in wijken en in gemeenten – om zaten te springen. Hoe kun je depolariseren?

‘Ik doe het al twintig jaar verkeerd,’ zei de politiechef. ‘Ik moet me niet richten op het bestrijden van de polen of op begrip creëren tussen de voor- en tegenstanders. Ik moet me richten op het stille midden. Dát moet ik versterken!’

En nu zei politiechef Max Daniel, op dat moment verantwoordelijk voor asielstromen en mensensmokkel, ineens: ‘Ik doe het al twintig jaar verkeerd, weet ik nu ik jouw model zie. Ik moet me niet richten op het bestrijden van de polen of op begrip creëren tussen de voor- en tegenstanders van vluchtelingen. Dan versterk ik het idee van vóór en tegen, en daarmee de polarisatie. Ik moet me richten op het stille midden. Dát moet ik versterken!’

Bart Brandsma, waarom was dit voor u zo’n belangrijk inzicht?

‘Polarisatie is wezenlijk anders dan een conflict. Een conflict is in zekere zin rationeel, je weet wat de belangen zijn en wie die belangen hebben. In polarisatie leggen rationaliteit en belangen het uiteindelijk af en spitst de retoriek zich toe op de identiteit van de tegenstander. Je belangen wegen maar beperkt mee, het negatief bespreken van die identiteit, dát doet ertoe. Denk aan het zwartepietendebat. De ene partij wil dat de traditie niet geschaad wordt en de andere partij dat hun persoonlijke integriteit ongeschonden blijft. Tot zover de belangen, maar vaak ontspoot dit debat door het niet meer te hebben over de belangen en argumenten maar over de identiteit van de

tegenpool: “het zijn racisten”, “ze willen ons iets afpakken”, “het zijn aanstellers”, “het zijn huilieuilieu’s”, tot: “het zijn leden van een terroristische organisatie”.’

‘Dit leidt vervolgens zelfs tot doodsbedreigingen, bijvoorbeeld aan het adres van Jeffry Afriyie. Als dit hele proces doorzet, en gelukkig zijn we daar in Nederland nog lang niet, kan het uitmonden in tweespalt en burgeroorlog. De VS is al verdeeld in Democraten en Republikeinen, het Verenigd Koninkrijk is verdeeld in leave en remain, Rwanda was in de burgeroorlog tot op het bot verdeeld, er bestonden slechts Hutu’s en Tutsi’s. Ik kom veel professionals tegen die, net zoals de politieman in het begin, getraind zijn om een bruggenbouwer te zijn. Proberen om het begrip tussen voor en tegen te vergroten. Maar daarmee kun je de polarisatie juist versterken. Zolang er het stille midden is dat weerstand biedt aan wij-zij denken is er ook ergens in de samenleving rust en vrede. Daarom is het zo belangrijk om dat midden te blijven versterken.’

Ik zie juist ook veel kritiek op het midden. Het midden dat zich niet uitspreekt tegen racisme bijvoorbeeld wordt gehokeld door zwarte columnisten waarbij Martin Luther King wordt geciteerd: ‘In the end we will not remember the words of our enemies, but the silence of our friends.’

‘Dat is polarisatiedruk. De druk om je uit te spreken en een kant te kiezen. In de spanning tussen Erdogan en Gülen zag je Erdogan dat doen. Hij zei: iedereen in Turkije kan nu laten zien dat hij Turk is. En zijn tactiek werkte. Denk aan Rotterdam na de coup in Turkije. De politie daar dacht: blijkbaar heb je twee soorten Turken: Erdogan-Turken en Gülen-Turken. Wat betekent dat voor de Turkse gemeenschap in onze stad? Wie is eigenlijk wie in onze stad? Nou dat was één-nul voor Erdogan. Zijn wij-zij denken werd hier al geïnternaliseerd.’

Hoe had de politie dan de straat op moeten gaan? Ze waren bang dat er spanningen zouden ontstaan.

‘Ze hadden het frame Erdogan-Gülen moeten loslaten en met mensen in gesprek gaan over: wat heeft dit voor impact op jou als Rotterdammer? En niet: aan welke kant sta jij? Mensen in het midden voelen zich vaak doodongelukkig onder die druk om te kiezen. Dat willen ze helemaal niet. Ze zijn betrokken maar genuanceerd. In het midden bevinden zich ook de onverschilligen. En die onverschilligen, die zouden we er dus bij willen betrekken en zeggen: kom op jongens, het is toch verschrikkelijk, jullie moeten hier ook iets van vinden! Bij linkse mensen, en bij extreemrechts ook, wordt onverschilligheid gezien als het kwaad in de wereld. Maar er is niet altijd iets mis met onverschilligheid.’

‘Als je iets wilt doen aan polarisatie, is het nationale debat niet zo belangrijk. Je moet lokaal het midden weten te bereiken.’

Waarom niet?

‘Veel mensen hebben andere dingen aan hun hoofd dan de vraag of ze privileges hebben omdat ze wit zijn of dat er vluchtelingen naar Nederland komen. Ze zijn bijvoorbeeld bezig met hun familie of met de vraag of ze de huur aan het eind van de maand kunnen betalen. Als je iets wilt doen aan polarisatie, is het nationale debat daarom niet zo belangrijk. Je moet lokaal het midden weten te bereiken. Dat betekent dat je de informele leiders van het midden weet te bereiken en je op hun vraagstukken moet richten. Zij vallen niet op en zullen ook nooit de Nobelprijs winnen, maar ze doen

wel heel belangrijk werk. Tegelijkertijd zijn er op landelijk niveau leiders nodig die het vraagstuk van het midden kunnen benoemen, de vraag die onder de polarisatie ligt. Want het landelijk debat sijpelt wel door naar de wijken.'

Maar wat is dat vraagstuk dan?

'Dat verschilt. Neem opnieuw het zwartepietendebat. De vraag die er in dit geval onder zit, is naar mijn overtuiging: van wie is dit land? Aan die vraag komen we steeds niet toe. Degenen die ik in mijn model de pushers noem, de mensen die het debat aanjagen (zie kader onderaan), bekijken elke poging om het daarover te hebben met wantrouwen. "Wie ben jij dat je onze traditie komt afschaffen?" Of "Je wilt je eigen witte bevoorrechte bril niet afzetten." Daarbij is elke pusher in eigen ogen idealistisch: Wilders wil de Nederlandse samenleving behoeden voor het kwaad van de islam. Een partij als Denk wil de Nederlandse samenleving zuiveren van het kwaad van racisme en discriminatie. Pushers zien zich als voorvechters van het goede. Ondertussen jagen ze de boel op.'

Er zijn ook mensen, joiners noem jij ze, die de pushers constant aanmoedigen om door te gaan en hen bijna een heldenstatus toekennen. Terwijl dergelijk activisme slopend kan zijn. Hoe kun je vechten voor iets wat je belangrijk vindt zonder deze slijtageslag?

'Dat zie ik ook bij mensen. Je wordt steeds zichtbaarder, krijgt meer identiteit en meer status. En op een gegeven moment kun je niet meer terug. Puigdemont, de voormalige president van de Generaliteit van Catalonië, werd door zijn eigen kamp dat streed voor Catalaanse onafhankelijkheid tot steeds extremere posities gedwongen. Zelfrelativering en humor zijn de crux om het niet zover te laten komen. Maar gebrek aan zelfrelativering zie je overal. En niet alleen de pushers, ook anderen worden moe. We worden heel moe van iets wat we zelf steeds maar weer opbouwen met zijn allen. We zijn allemaal vatbaar voor het proces van polarisatie.'

'Activisten zijn overigens wel nodig om de samenleving verder te brengen. Je zult mij niet horen zeggen: die Jeffrey Afriyie, dat is een activist en dus een pusher en dat is fout. Nelson Mandela was in eerste instantie een geweldige pusher. Net zoals Aletta Jacobs. Polarisation is ook iets prachtigs, het brengt verrijking en ontwikkeling. Maar ik zie mensen soms hopeloze pogingen doen om de discussie niet te laten ontsporen om vervolgens precies het tegendeel te bereiken van wat ze willen. Dus heb je heel sterk leiderschap nodig, iemand die zegt: "Ik hoor jullie, maar ik wil terug naar een ander vraagstuk, de vraag die hieronder ligt."

Vaak gaat dat niet helemaal goed. Denk aan de zaak van Mitch Henriquez, die zou zijn overleden aan de gevolgen van een nekklem bij zijn arrestatie door de politie. Daar polariseerde het tussen de politie en de buurt. De pushers waren de ANTIFA, een activistische groep antifascisten. Dan had je de meelopers, de joiners, en op de andere pool het politiebureau Hoefkade en de Heemstraat in Den Haag. In de drie dagen dat er rellen waren, moest er opgetreden worden. Dan kan de burgemeester boven de partijen of in het midden gaan staan, maar dat deed Jozias van Aartsen in eerste instantie niet. Hij zei: ik sta voor de integriteit van mijn politiemensen. Hij ging dus op een pool staan. Dat had hij beter de politiechef kunnen laten doen. Zelf had hij dan kunnen begrenzen en naar het midden toe bewegen.'

'Als je het midden wilt binden, moet je niet neutraal zijn, maar onafhankelijk en empathisch.'

Hebt u een voorbeeld van iemand die dat wel goed doet of deed?

‘Eberhard van der Laan had de kwaliteit om zowel boven de partijen als in het midden te staan. Hij had de eigenschappen van de bruggenbouwer en de eigenschappen van de persoon in het midden. Hij was neutraal, gericht op een oplossing, begrenzend en rationeel. Dat is kenmerkend voor de bruggenbouwer. Maar als je het midden wilt binden, moet je niet neutraal zijn, maar onafhankelijk en empathisch. Niet zozeer begrenzen, maar uitnodigen en beeldend vermogen hebben. Geen oplossingen bieden, maar het vraagstuk benoemen. Dat heeft Obama bijvoorbeeld gekund, grote groepen mensen binden met beeldend vermogen. De burgemeester van Mechelen, Bart Somers, heeft gezegd: in mijn stad draait het niet om afkomst, maar om toekomst. Het gaat om een insluitend beeld. Dat vergt leiderschap.’

U zegt dat het vraagstuk van het midden verschilt.

‘Ja, maar vaak speelt de overheid ongemerkt een hoofdrol. Heel vaak zit de echte pijn in de relatie tussen de burger en de overheid. Dat zie ik in de zwartepietdiscussie, rond de AZC’s, bij het plaatsen van de windmolens in Drenthe. Het stadsbestuur in Amsterdam – hooggeschoold en links – en de mensen in Noord. Mensen polariseren als ze niet gehoord worden en niet erkend worden en als ze denken: ik moet nog ietsje harder schreeuwen.’

‘De reactie van sommige bestuurders is dan om een participatietraject te organiseren waar vervolgens weinig mee wordt gedaan. Ze denken te zien dat er mensen wonen die “moeite hebben met veranderingen”. “Ze moeten wennen en ik moet ze helpen en als professional kan ik die brug wel slaan. Ik heb mijn eigen agenda (en ben dus pusher), maar doe net of ik die niet heb en denk ook nog dat ze dat niet merken.” Maar dat hebben de anderen wél in de gaten. Die vinden dat arrogant! Denken: ik word geduid. Er wordt van mij gezegd dat ik onzeker en bang ben. Nou, als ik iets niet ben, is het onzeker en bang. Ik ben ontzettend boos want ik word niet gehoord!’

De Gele Hesjes lijken me hier een voorbeeld van. Links en rechts verenigen zich in hun strijd tegen de elite. Polariseren we steeds meer door de toenemende ongelijkheid?

‘Laat ik eerst zeggen: de dynamiek is eeuwenoud en hoort bij mensen. Waarom het nu zo gedijt? Sommigen zeggen: vanwege de onzekerheden nu, anderen zeggen: omdat we het té goed hebben. Het gevaar is dat al die duidingen zelf tot polarisatie leiden. Bijvoorbeeld als je zegt: in die wijk is veel bestaansonzekerheid dus die mensen zijn vatbaar voor polarisatie. Dan heb je zelf de eerste polariserende uitspraak al gedaan. Daarom houd ik me er het liefst verre van en richt ik me vooral op inzicht in en omgaan met de dynamiek van polarisatie.’

Binnen die dynamiek hebt u het over brandstof voor de polarisatie.

‘Ja, die wordt bijvoorbeeld geleverd door de media, door het debat te faciliteren. Vroeger was er alleen het Achtuurjournaal en nu heb je de hele dag door brandstof, zeker met sociale media.’

De polarisatie neemt alleen maar toe. Uw agenda is overvol. U werkt in Nederland, maar ook in België, Ierland, met Europese antiradicaliseringsnetwerken enzovoort.

‘De polarisatie neemt inderdaad overal in de wereld toen, maar ik zie ook heel veel mensen die er iets aan doen. Daarom ben ik niet pessimistisch. Weet je, als er nooit wordt gepolariseerd, is dat

verschrikkelijk, maar als er alleen maar wordt gepolariseerd ook. Het gaat om het midden tussen: wat doen we elkaar aan in dit land en doen we elkaar wel voldoende aan in dit land? En daar grip op houden. Dat vraagt soms om polariseren, soms om depolariseren.'

HET DENKKADER VAN BART BRANDSMA IN VOGELVLUCHT

DE DRIE BASISWETTEN

Polarisatie voltrekt zich volgens drie basiswetten.

- Polarisatie is een gedachtenconstructie. We creëren tegenstellingen in groepen mensen op basis van de identiteitskenmerken. Bijvoorbeeld bijstandsmoeders versus asielzoekers of links versus rechts of man versus vrouw of zwart versus wit.
- Polarisatie heeft brandstof nodig, ze voedt zichzelf met uitspraken over de identiteit van de tegenpolen.
- Polarisatie is een gevoelsdynamiek. Het praten over de identiteit van de ander is maar heel weinig feitelijk. Gut feeling beats reason. Professionals moeten leren de gevoelsdynamiek te adresseren. Je kunt niet uitsluitend vertrouwen op betogen, argumenten en feiten.

DE VIJF HOOFDROLSPELERS

De dynamiek van polarisatie heeft vijf spelers.

- De pushers (zeer zichtbaar): dit zijn de mensen die het debat aanjagen, steeds extremere uitspraken doen en polarisatiedruk uitoefenen op het midden. Kies: ben je voor of tegen?
- De joiners (iets minder zichtbaar): dit zijn de aanhangers van de pushers. Doen zelf niet zulke extreme uitspraken, maar liken, retweeten, verdedigen en steunen de pushers. Ze kunnen altijd weer terug naar het midden, iets wat voor de pushers erg lastig is.
- Het stille midden (niet zichtbaar): mensen in deze groep voelen de druk van de pushers om een kant te kiezen, maar blijven weerstand bieden aan de polarisatie. Ze zwijgen, soms tot grote irritatie van de pushers. Het zijn mensen die neutraal, genuanceerd of onverschillig staan ten opzichte van het vraagstuk. Beroepsneutralen (politie, burgemeesters, docenten etc.) bevinden zich in het midden maar kiezen soms ook voor de rol van bruggenbouwer.
- De bruggenbouwer: stelt zich boven de polen en wil begrip aan beide zijden kweken met als doel de polarisatie op te heffen. Versterkt daardoor echter vaak de polarisatie.
- De zondebok: als de polarisatie maximaal is, wordt er een zondebok gezocht. Zowel de bruggenbouwer als het stille midden kunnen in deze rol terecht komen met voor hen soms zeer ernstige gevolgen.

VIER GAME CHANGERS OM TE KUNNEN DEPOLARISEREN.

- Verander je doelgroep: niet de polen bestrijden, maar het midden versterken.
- Verander het onderwerp: niet de identiteits-talk van de pushers, maar de agenda van het midden.
- Verander van positie. Niet boven de partijen, maar een geloofwaardige positie in het midden.
- Verander de toon: spreek niet in goed, fout, gelijk of ongelijk, maar adresseer de gevoelsdynamiek.